

VALLÁS ÉS TUDOMÁNY – AMIKOR TALÁLKOZNAK
/avagy ezotéria vallástudományi olvasatban/

DOI 10.35402/kek.2022.2.12

Kísértő találkozás lehet az ilyen, s talán évszázadok óta az, noha magát a tudásterületet sokáig nem nevezték-tisztelték vallástudományként. A találkozó típus pedig sokféle lett immár, nem utolsósorban oktatási, kutatási, tudományterületi, intézmény- és emberközeli, szokás- és rítusközeli, értelmezés-horizontokat igénylő is. Áttekinteni még kötetnyi vállalás sem lehetne – ezúttal is meg kell elégednünk egy rövid szemlézéssel, helyszíni körütekintéssel, lassú bókklázással...

Talán ébrednek az istenek

Amikor Máté-Tóth András és Nagy Gábor Dániel kötete megjelent az *Alternatív vallás* címen,¹ a vallásdiskurzusok olyan „darázsfészekébe” nyúlt bele (a kötet Előszavának, Módszereinek és Előítéleteinek többes szám első személyben megosztott aspektusából kiemelt tónusban is ott rejlik e fejlemény), melyben a vallási tanítások, a szervezeti tagság, maga a szervezet/intézmény, a sajtónyilvánosság, a történeti megközelítés mind-mind a részben igazolt hipotézisek, az üzleti élet és a tudásfelhalmozás templomai körüli metodika révén „kiábrándító” eredményt engedtek felmutatni. A kiábrándítás persze nem azoknak szólt, akiknek körvonalazott képe van már ez alternatív vallási szerveződésről vagy ilyenek sikerének lényegéről, hanem inkább olyan elvárásokkal élőknek, akik látványos leleplezést igényelnek (avagy titkon mégis valaminő rejtekező patás ördögöt sejdítenek) az új keresztény gyülekezeti világ mögött. A kötet akkor meglepetést keltett a szociometrikus áttekintés, a szervezeti integráció és a szcientológia öndefiníciója alapján összegzett kutatási tapasztalatokkal, a „teljes vallástalanságból” a névadó szertartásban elnyert megnevezés és a lelki státuszbiztonságot nyújtó új integratív hatások felé törekvők körének leíró bemutatásával. Lett azután folytatása ennek is, többféle. Alább ezek egy kisebb nyalábjáról lesz szó, egyelőre hadd ne jelezsem, mekkora kiterjedésről...

1 *Alternatív vallás. Szcientológia Magyarországon.* L'Harmattan – Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszék, Budapest, 2011., 184 oldal

Az alternatív valláskeresés mint perszonális stratégia (és ennek tömegesülése mint a kiábrándult vallástalanság okán hovátartozást keresők világa) nem kifejezetten hazai jelenség. A kötetben aprólékosan bemutatott nemzetközi szerveződés – talán a struktúra fogalma sem eltúlzott minősítés itt – nemcsak az emberi jogokért indítványozott ifjúsági értékrend, az Önkéntes Lelkészek sikere, a Narconon mozgalom drogmentes célrendszere, a Criminon bűnmegelőzés értéktartománya vagy az Út a Boldogsághoz Magyarország intézményeinek kiépülése esetében nyert szerepet (29-41. old.), hanem a társadalmi konfliktusvállalás oldalán a nemzetbiztonsági, pszichiátriai, személyes adatkezelési és felelősségvállalási szintéren is hangsúlyt kapott (43-75.), így nem véletlen, hogy a kötet elemző részeinek elfogadása körüli kihívások, viták, szakmai bírálatok is kiterjedtek a szcientológia hazai és nemzetközi megítélésére, „a szervezet veszélyes és ártalmas” mivoltának közvélekedés szerinti besorolására. A kötet szerzői ugyanakkor abban bíztak, hogy a „bizalmas közelség és kritikus távolságtartás” elegendő lesz a leíró megközelítéshez, amivel „vallástudomány a kívülálló nézőpontjával közelít a társadalom vallásinak nevezett dimenziójához. Arra törekszik, hogy a vallással kapcsolatos saját meggyőződésai és dilemmái ne torzítsák el azt, amit lát. Sokan ezt az igyekezetet az objektivitás igényének hangsúlyozásával fejezik ki, szembeállítva az elfogult szubjektivitással. A társadalomtudományban azonban nem létezik tiszta objektivitás, mert minden, ami emberi, magára a kutatóra, az emberre is vonatkozik. Számos társadalmi jelenség, még inkább a megkérdézett személyekkel való érdemi találkozás nem hagyja érintetlenül a vizsgálódó szakembert. Sőt téves feltételezni, hogy nem előzetes gondolatokkal, érzésekkel és felvetésekkel közelít tárgyához. A kutatási folyamatban egyszerre van jelen a tárgyszerűség igénye és az érintettség reflexiója. E kettő egyensúlyának kezelése alapvetően szükséges ahhoz, hogy az eredmények megbízhatóak és érvényesek legyenek” (13.). Ezt az „egyensúlyozó kutatást” azután a szervezet-bemutatásra és a hívek interjúk megszólaltatásának eszköztárával hitelesített kép megformálására szánták, jelezve

a kívülállóké képének, a belülállóké élményének és többféle vallástudományi elméleti megközelítés relevanciájának szándékát is, beleértve a kirekesztés és a befogadás megannyi dimenzióját, „a hasonlók közötti harmónia” igénye és „a különbözőek közötti” összhang adott lehetőségeit, az alternatív vallások „hit-kísérleti laboratóriumok” jellegének értelmezését, a vallásszabadság és az uniós irányelvek számos szempontját is (175-177.). A szabadság felelősséggel párban lehet a megértés (és egyben a valláskutatás) feladata, az átláthatóság igénye a belátás eszközeként is megmaradhat így.

Ez alapozó művel, ma már látva látszik, a Máté-Tóth András vezette vallástudományi műhelymunka a további kutatások vállalására serkentette magamagát. Ezt éppúgy tükrözte az is, hogy a *Vallás a társadalomban* könyvsorozat első kötete már nem csupán valamiféle vallásnéprajzot vagy hitéleti szociológiát formál a mindennapok hitvilágából vett példával, hanem a jellegében is nemzetközi érvényű „spirituális robbanás” hatvanas-hetvenes évektől kezdődő nekibuzdulásai, új szekták, mozgalmak, irányzatok, közösségek jelentkezésének ágazatai közül kiválaszthatta azt, amelynek a szakrális identitások megannyi változata közül meghatározóan jelentős a magyar vallási színtéren jelentkezése, sőt térnyerése is. Szilágyi Tamás és Szilárdi Réka *Istenek ébredése* címmel írt elemző kötetet a vallástudomány számára egy belátható időszakon belül mindenképpen izgalmas kutatási területről, az újpogányságról.² S ahogyan a valláskutatás sem független a világgépkutatások, a szakrális hagyományok, a vallási néprajz, a vallásszociológia és a vallási érzület-elemzések egy új korszakában megjelenő egyre több kiadványtól, szemléletmódtól és feltáró empirikus elemzéstől, úgy jött el az ezredforduló utáni évtizedekben, az identitáskutató közvélekedésben, vagy a New Age ideológiai-világnézeti kultuszvilágában sok tudatnyi addig sosemvolt hitvilág, egyház, életvezetési értéktörekvés, szakrális közösség feltárásának pillanata, minthogy ezek többségében a hívő ember keresett új teret, nevet és eszmét. A kelet-európai új vallások, a neopogány hitvilág, kiségyházak, szekták, bokorközösségek nyilvánossága (lehet, olykor csak nyilvánossá válása is) látványos évtizedeket hoz az elmúlt negyedszázadban – ami egyúttal a kutatóknak is nem kevés feladatot kínál immár, s amiről itt most csupán a legfelszínesebb mustrát

sem kínálhatjuk, de néhányat jelezniünk illik.³ S amiként a „közelítő” vagy pontosító könyvcímek, elemzések, korszakot áttekintő szemlézések is jelzik: a kelet-európai „átmenet” (értsd: Váltás, Változás, Rendszerváltás, stb.) nem csupán a politikai intézményrendszerben, hanem a világgépek világában is meghökkentő látképet eredményezett, mintegy „vallásnézetté” lett a világnézetek jelentős hányada, ami a régió, a térfelfogás, a mozgások dinamikája, a szekularizáció bekövetkezése, a társadalmi drámák rituális közegbe átkerülése formájában is tetten érhetővé lett. Máté-Tóth András könyve ezeket⁴ a „szekularizációs paradigmán túli” jellegzetességeket veszi sorra alapos és szisztematikus kötetben, ahogyan a „vallásnézet” egyben a közzvallás első és második hulláma révén mintegy valláspolitikai dimenzióvá erősödött és terebélyesedett (97-122.), majd megütközött a társadalmi értéknormák, viták,

3 Kiemelő-megkülönböztető szándék nélkül csupán egy laza „mustra” a kínálatból: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2014 *Alternatív életstratégiák*. Typotex, Budapest; Glózer Rita 2008 *Diskurzusok a civil társadalomról. Egy fogalom transzformációi a rendszerváltó évek értelmiségi közbeszédében*. L'Harmattan, Budapest; Szabó Tibor 2014 *Az instabilitás kora. Tanulmányok múltból, jelenről, jövőről*. Belvedere Meridionale, Szeged; Hoppál Mihály 2006 *Hiedelem és hagyomány*. L'Harmattan, Budapest; Miklós Péter 2014 Egy „el nem ismert” ókatolikus pap az államszocializmus időszakában. Ambrus Ferenc (1904–1991). In Barna Gábor – Kerekes Ibolya szerk. *Vallás, egyén, társadalom*. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Vallási néprajzi könyvtár 39. Szeged, 242-251; Povedák Kinga 2014 Az egyházi könnyűzene fogadtatása és megítélése a szocialista Magyarországon. In Barna Gábor – Kerekes Ibolya szerk. *Vallás, egyén, társadalom*. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Vallási néprajzi könyvtár 39. Szeged, 111-122; Róth Endre 2000 *Nacionalizmus vagy demokratizmus?* Pro Európa Kiadó, Marosvásárhely; Rosta Gergely 2012 A szekularizáció fogalma és kritikája Tomka Miklós életművében. In Földvári Mónika – Nagy Gábor Dániel szerk. *Vallás a keresztény társadalom után. Tanulmányok Tomka Miklós emlékére*. Belvedere Meridionale, Szeged, 55-66; Földvári Mónika Az egyház mibenléte és társadalmi szerepe. In Földvári Mónika – Nagy Gábor Dániel szerk. *Vallás a keresztény társadalom után. Tanulmányok Tomka Miklós emlékére*. Belvedere Meridionale, Szeged, 67-79; Povedák Kinga 2019 *Gitáros apostolok. A keresztény könnyűzene vallástudományi vizsgálata*. MTA-SZTE Vallási Kulturakutató Csoport, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, A vallási kulturakutatás könyvei 46., 222 oldal.

4 Máté-Tóth András 2014 *Vallásnézet. A kelet-közép-európai átmenet vallástudományi értelmezése*. Korunk – KOMP-PRESS, Kolozsvár, 295 oldal.

2 *Istenek ébredése. Az újpogányság vallástudományi vizsgálata*. Religion in Society/Vallás a társadalomban 1. JATEPress, Szeged, 2007., 113 oldal

státuszképzetek és előnyhelyzetek „felvilágával”, hogy azután visszatérjen mint „civil vallás” (171-234.), mely a korábbi erős cenzúrázott nyilvánosság helyére az „elszabadult nyilvánosság” és a térségre tipológiai értelemben jellemző nyilvános diskurzusok mindennapjaiba telepedett. E folyamatban a regionális jellegzetességek (9-35, 265-276.), „a vallás mint történelmi és társadalmi tény”, „társadalmi és lelki funkció” értelmezése kiegészült egy „hegemóniaharc-elméletbe” írható (Ernesto Laclau diskurzus-elemzésének szótárával élve) életvilággal, melynek segítségével láthatóvá vált egy új „üresség” az istennevek között és a kulturális hegemóniák között, amely a szemiotikából kölcsönzött „üres jelölő” fogalmával közelíthető meg (235-276.). Máté-Tóth kötete négy nagyobb valláseméleti „iskolát”, irányt, felfogásmódot, rendszert is bemutat, célja pedig nemcsak a kelet-európai vallásteóriák „becsatornázása” a nyugati vallásemletek regionális felfogásai közé (amúgy a Szegedi Tudományegyetem, a CEU és a Bécsi Egyetem oktatójaként erre igen komoly esélye is van), de egyben a vallástudományi elemzések szinte új iskoláját nyitja meg az ilyen szintű, magvasságú, retorikai és szaktudományai narratívák között is. Nem véletlen tehát, hogy a „Vallás a társadalomban” sorozat kiteljesedése és horizontjának körülrajzolása rögtön az újpogányság feltáró értelmezésével indul, az Istenek ébredése kötet is ezt példázza.⁵

A kötet a „vallási kínálatban” helyezi el az újpogányság fogalmát, előfordulásait, általános jellemzőit, jelentősebb irányzatait (13-57.), önálló fejezetben a magyar neopogányság és az újpogány narratíva magyar verzióit (59-98.), „az eredet bővítésében”, „a Föld szívcsakrája”, a „Telepesek a Szíriuszról”, a „nemzeti hagyományok alapján szerveződő újpogány egyházak” változatos világait, etnikum és nemzet „etnicitás-dimenzióinak” vizsgálatával és dokumentum-elemzésekkel kiegészítve a magyar narratívákat – összegzésképpen megállapítva, hogy ha az újpogányságot „a transzcendencia eme árupiacán” akarjuk elhelyezni, akkor „egy archaikus köntösben megjelenő modern vallási formát” konstatalhatunk, melynek a posztmodernitás és a globalizáció kiváltotta válaszkényszerek között van megállapítható helye, „tradicionális lázadás” fogalmával megragadható funkciója, és amelyekben a „közösséghez

5 Tegyük hozzá: Szilárdy Réka önálló művel is reprezentálta áttekintő szándékát a vallásnézetek teljesebb rendszeréről: *Az istenek kapuja – A világ szent helyei*. Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 2008, 159 oldal.

tartozás elsődlegességét” a fogyasztási az anyagi javak felülértékelésével él mint mozgósító szándékú törekvéssel, értékrenddel és az „ezotérikus piacon” elnyerhető spirituális értéktöbblettel (100-102.).

Teóriától a perspektíváig – reményteljes alkalmazott valláskutatás

A vallástudomány teológiai és a vallási néprajz szegedi műhelyét jellemző konvencionális kutatási aspektusai a Máté-Tóth András révén 1996-ban indult kutatócsoport hét kötetében jelentek meg. A további kiadványok (Máté-Tóth András – Nagy Gábor Dániel: *Vallásosság-változatok. Vallási sokféleség Magyarországon*, 2008; Szilárdi Réka szerk. *Vallásdömping. Ezoterika, spiritualitás és New Age az alkalmazott valláskutatás perspektívájából*, 2018); Máté-Tóth András – Nagy Gábor Dániel: *Scientologist in Germany, a sociological study*, 2015; Szilárdi Réka – Barcsa Krisztina: *A fikciótól a kultuszokig*, 2017; Máté-Tóth András – Nagy Gábor Dániel: *Scientologen in Deutschland*, 2017), vagy a vallási közösségek írott sajtóban mutatkozó színesége (Máté-Tóth András – Juhász Valéria: *Vallási közösségek az írott sajtóban: kvantitatív és kvalitatív elemzések*, 2007) mindmennyi elemző kötetben láttak napvilágot,⁶ részint monografikus igényvel, részint a szaktudomány alapozásának meggyőző vállalásával, szaktanulmányokban és kutatási beszámolóokban összegezve. E sorozat minden köteté alaposabb szemlézésre tarthatna igényt, de legyen itt elég a szakrális terek illusztrálására, az „ágazati vallástudomány” körülírására szolgáló néhány apró jelzéssel élni. (Az írások tartalma sem, céljaik és módszereik átfogó bemutatása sem lehet célunk a részletezés merszével – de az Olvasó is önálló szemlélyiség lévén majd válogat...!). Kiemelni itt két kötetet fogok, melyek amúgy is érzékletesen jelzik az elágazások, kiterjedések, módszerek és szemléletmódok árnyalt sokféleségét.

A Máté-Tóth András szerkesztette sorozatban Szilárdi Réka és Szugyiczki Zsuzsanna szerkesztésében adták közre a *Metszet és perspektíva. Tanulmányok az alkalmazott valláskutatás területéről* kötetet,⁷ melynek egyik „apropója” a 60. életévét betöltő

6 bővebben lásd itt: http://acta.bibl.u-szeged.hu/view/series_part/book=5Fsection/Vall=E1s_at=E1rsadalomban_=3D_Religion_in_society/ ; <http://acta.bibl.u-szeged.hu/72903/>

7 Vallás a társadalomban 5. Szeged, JATEPress, 2017., 268 oldal.

tanszékvezető, Máté-Tóth András „köszöntése”, viszont ezt az üdvözlő ömlengés helyett inkább a végzett hallgatók önálló dolgozataival látták bizonyító erejűnek. A rejtekező cél amúgy is „a szegedi vallástudományi szcena” szerteágazó, és új témakörökkel a szaktudományt gazdagító bemutatkozása lett, nagyjából a teológia és a vallástudomány 19. századi elválasztódását követő időszak tudománytörténeti narratívájával kiegészülve, melyre „a vallási entitás, vallásos emberek, vallási tárgyak és mozgalmak, vagy éppen vallási funkciók” változási hevessége kínál alkalmat (7-8. old.). Szilárdi Réka előszava a vallástudomány „már a kezdetektől fogva jellemző egyféle interdiszciplináris mozzanat” fontosságát hangsúlyozza, majd bevezető fejezetében a teológia és vallástudomány diszciplináris megkülönböztetésére fókuszál, minthogy a szovjet időkben és térségekben „a vallásról való beszéd meglehetősen alulreprezentált maradt”, de a nyugati térfélen is vannak dilemmák, tudományos diszkussziók az önmeghatározás és tudásterületi megkülönböztetések szempontjából. A „vallási érintettség, egzisztenciális involváltság, a vallási igazságtartalmak értékelése” (Máté-Tóth nyomán is) a belülnézeti kép megalkotását igényli, ami viszont legtöbbször szemben áll a vallás és ember kölcsönös, „belső viszonyát” tekintő, akár összehasonlító, akár mélyebben analitikus nézőpontokkal. Ezek olykor történetiek is, máskor csupán összefüggenek vallástörténeti, köztörténeti, antropológiai, kognitív vallástudományi érdeklődéssel, s mindezekben ugyanakkor nem az „emic/etic” elméleti leírások, hanem „egy adott vallás képviselője saját hitéről és vallási gyakorlatáról” elmondott szavai a meghatározóak (8-9. old.). „Ideális esetben az émikus nézőpont arról tud beszámolni, hogy mit gondolnak a hívők, miért gondolják azt, és miért tesznek dolgokat. Az étikus perspektívája ezeknek az információknak az interpretálásaként jön létre. Az értelmezés és elemzés során, a kutató saját elméleti keretén belül bepillantást nyer témájának belső logikájába, jóllehet saját elképzelése gyakran radikálisan különbözik a hívek elgondolásaitól. Ez azonban nem jelent nehézséget, amíg az olvasók képesek elkülöníteni a két megközelítési módot” (hivatkozva Hanegraff 1996-os kötetét a New Age nyugati befogadástörténeti elemzéséből, melynek értelmezésével az újpogány magyarországi vallások identitáskonstrukcióiról doktori értekezést is írt 2013-ban).

A kötet ezeknek a rezgő-mozgó, változékony, szűkülő és kitáguló, de mindenképpen térfoglaló vallási perspektíváknak érdekes és izgalmas

összefüggésrendjét tükrözi különböző, olykor igencsak eltérő terepek és „vallásnézetek” paradigmáit megidézve. Barcsa Krisztina például a gyász pszichológiai elméleti alapokon álló összehasonlító metszeteit adja a zsidóság és a keresztény konvenciók köztes terében, s persze nem a meghatározó különbségeket emeli ki, hanem az átélésben közös, hasonló, a feldolgozás és megküzdés terében érvényre jutó hatások változataival illusztrálja mindezt (13-62. old.). A kötet hét tanulmánya első látásra hasonlóképp az összehasonlíthatatlan összehasonlítását sugallja, s ezek egy része (látszólag) a rokon- vagy társtudományok felől tekintett helyzetekre épül, mások a módszertani sajátosságokkal élnek, történeti vagy rálátási perspektívaikat cserélik egy másikra. Ilyen aspektus, másfajta perspektíva és lehetséges metszet Feleky Gábor Attila írása, aki a vallásszociológia közgazdaságtani alapjait (a vallásgazdaságtani elméletek nemegyszer a vallást mint emberi és társadalmi tevékenységet racionálisnak, és a közgazdaságtan elméleteivel-módszereivel vizsgálhatónak tartják) így vizsgálja a racionális döntések, tranzaktivitás, „korlátozott racionalitás” elméleti alapfeltevésein át a „vallási humántőke modell”, a „vallás piacok”, a „közgazdasági imperializmus” legkülönfélébb dimenziói és elméletei szerint, beleértve a vallási lényeg „terra incognita” állapotának fennmaradását (63-94.).

Ugyancsak határterületi és interdiszciplináris tanulmány Hegedüs Gabriella írása, aki ebben a vallás régészetének kutatástörténeti kérdéseit az írás nélküli népek vagy kultúrák körében megjelenő vallásosságra, vallási szimbolikára szűkítve fókuszál, e hitvilágokra tekint rekonstruálható univerzumként, s arról vall, mennyi mindenféle szemléleti előzmény, irányzat, racionalitás és megértő szempont tekinthető érvényesnek a vallástudományi aspektusok archeológiával kiegészülő értelmezéstörténetében (Wundt, McLennan, Weber, Durkheim, Malinowski, Radcliffe-Brown, White, Steward, Boas, Clarke stb.), a processurális, strukturalista, marxista, szimbolikus, kognitív irányzataiban, a pogány szertartásközösségek elemzésében (95-127.). „Sokak szerint még napjainkban sincsen valódi vallásrégészet, és az örök szkeptikusok rendíthetetlenül kitartanak eddigi álláspontjuk mellett, amelyben egy minimum szinten túl nincsen helye a vallástudománynak (és gyakran másnak sem). Ugyanakkor egyre több kutató használja fel a többi tudományág elméleti, módszertani kereteit, vagy épp eredményeit, és úgy tűnik, a hosszasan elhanyagolt vallásrégészet területén is változások zajlanak. Ezek az elméletek sok

helyen még kiforratlanok, vitákat generálnak, vagy tesztelésre várnak, és megeshet, némelyik idővel zsakutcának bizonyul majd. Ám nem fölösleges utak ezek. Az utóbbi évek dinamikusan fejlődő trendjei és megközelítései, a vallástudomány elméleteinek és eredményeinek felhasználása új utakat mutatott a régészettudomány számára, és véleményem szerint már mostanra is jelentősen bővítette az őskorról való ismereteinket” (123-124.). A kutatástörténetek azonban lehetnének akár szűk szakmai érdeklődési csoport „mániái”, tematikái, ugyanakkor az egyre szélesedő és átláthatóbb/bonyolultabb nyilvánosság színe előtt is megjelennek: Mikos Ákos a *Vallási rádiók és rádiózás Magyarországon* címen kutatásának összegzését adja. „Ezek az eszközök, ha helyesen alkalmazzák őket, az emberi nemnek nagy segítséget nyújtanak, mert nagyban hozzájárulnak a szellem pihenéséhez és kiműveléséhez, illetve Isten országának terjesztéséhez és megszilárdításához” (www.katolikus.hu – 1963). Ennek a gondolatnak a kicsúcsosodása volt a vallási- és egyházi rádiók szélesebb körben történő megjelenése, azoknak új irányba terelése, sőt az egyház részéről annak támogatása anyagiakban és szellemiekben egyaránt. Kétségtelen, hogy korábban is léteztek vallási- és egyházi rádiók, ám azok csak elszórva azokban az országokban, ahol felismerték ennek jelentőségét és hasznosságát a hívek, vagy lehetséges hívek felé történő kommunikációban. Ennek a tanulmánynak egyrészt feladata, hogy megismertesse annak történetét, hogy hogyan jelentek meg az első vallási tartalmak a kialakuló új tömegkommunikációs eszközön belül, mind nemzetközi, mind hazai viszonylatban, mikor és hogyan jöttek létre az első csak tisztán vallási és/vagy egyházi adók; másrészt számot vet azzal kapcsolatban, hogy vajon milyen helyzetben van a rádiózás Magyarországon a 2020-as évek felé haladva és ezen belül a vallási tartalom megállja, vagy megállhatja-e a helyét. A munkában a magyarországi vallási tartalmat is szolgáltató rádiók vezetőivel készített interjúk alapján annak összegzésére is kísérletet tettem, hogy feltárjam a ma Magyarországon működő ilyen jellegű rádiók jellemzőit, annak lehetséges eltéréseit a mainstream rádiózási szokásoktól. Érdekes volt továbbá az is, hogy milyen célok motiválják a műsorkészítőket annak érdekében, hogy a lehető legtöbb embert elérjék” (129-130). E médiatörténet amerikai, európai, vatikáni, magyarországi megjelenését, közszolgálati, médiaszabályozási, műsorstrukturális és célzott hallgatói táborra elérő sugárzási sajátosságait tekinti át, nem kevésbé bizonyítva, mennyire hiányzik a célzott hallgatóság, a szakrális referenciák köre ebből a

kommunikációs szférából. Metszeteket nyújt, perspektívákat keres, a célközönségek elérhetését nyomonza, esélyeket és kilátásokat latolgat – ugyancsak új szempontból kapcsolódva a vallás társadalmi lenyomatait követő kutatási főirányokhoz (129-171.).

Nem kevesebb invenciózussággal ered a hitek nyomába Jakab Viktória, aki a kortárs ateista-istenhívő vitáknak pragmatikai és informális logikai vizsgálatával installál új területet az alkalmazott vallásosság-kutatásba. Kiindulópontja lehetne akár bölcséleti, vagy teológiai, de a hivatalos szakmai viták helyett inkább a hétköznapi, élőszóban, vagy az élőszó és az írásbeliség kevert világhálós „nyelvén”, a „mindennapi emberek”, a világi hívők és nem hívők között zajló vitákra összpontosít, a vallásos jellegű vitát vizsgálja érveléstechnika és a pragmatika eszközeire összpontosítva. Főbb szempontjai szerint „a vallásos kérdésekben folytatott viták eltérést mutatnak a más tárgyban folytatott vitákkal összehasonlítva. Ez alatt nem csupán azt értem, hogy a tárgy különbözik, hanem azt is, hogy a vita szerkezete tér el a nem vallási kérdésekben folytatott vitákétól. Feltételezésem szerint ezért is alkalmasak arra, hogy a vallástudományi vizsgálatok tárgyai legyenek. Ez azért volna lehetséges – s ez a következő hipotézis – mivel lehetségesnek tartom bizonyos érvek, vagy akár érv-kapcsolatok rögzülését, 'bevetté' válását. Egy adott vallás alapítója, a vallási közösség évszázados-évezredes felgyülemlett hagyománya és története nyomot hagyhat a vallást követő más vallásúak, vagy más világnézetűek iránti hozzáállásán, azon, hogy miként teremtenek kapcsolatot velük, s így a velük folytatott vitán is. Tehát az adott vallás követői által folytatott viták magukon hordozva e vallás jellegzetességeit sajátosan vallásiai lehetnek – nem csak témájukban, hanem felépítésükben is. Ma Magyarországon a vallási jellegű viták nem annyira egyes vallások, hanem nem vallásos világnézetek képviselői (ateisták, agnosztikusok, humanisták és így tovább) és vallásos beállítottságúak között mutatkoznak meg a legszembetűnőbben. Az előző előfeltevésemet – miszerint léteznek sajátosan vallási jellegű viták – alkalmazhatónak tartom az ateista oldal esetében is. Tanulmányomban tehát a nem vallásos és a vallásos világnézetűek közötti vallási jellegű vitákat szeretném vizsgálni”. Ezt is teszi közel félszáz oldalon (173-218.), fölhasználva A Magyar Ateista Mémház Facebook-oldal fél évének főbb vitacsomópontjait, a szereplők viszály, vita, veszekedés közösségi kezelésének, „a hit objektivitása” problematikájának idézetekkel tarkított leírásával és elemzésével, a világhálón „közössé tett” szabálykövetések

bemutatásával, a vallásdiskurzusok lehetségeségének átfogó rendszerével kiegészítve problematikák és rendezések iránt érzékeny dolgozatát.

S ha lehet még „mélyebbre”, a közösségi élményközösség és az objektivizált szabálykövetések kérdéskörében részletekbe menően analizálni, erre vállalkozik Márki Krisztina, aki *Az igaz múlt – Történelemértelmezés a Lett Pravoszláv Egyház hivatalos dokumentumaiban* címen nyit a társadalmi választások, az események, ünnepek, traumák, történelmi sebek átélése és kezelése felé, ráadásul egy speciális orosz-lett dimenzióban közelítve a történelemmel kapcsolatos élményközösségi narratívák felé (219-245.). Konklúziója szerint „a múlt eseményeinek értelmezése nem csak napjaink társadalmi, politikai és gazdasági életét, de a hétköznapokat is meghatározni látszik. A sajátos történelmi tapasztalattal rendelkező kelet-közép-európai régióban a *vallás*, amely a társadalom szerves részét képezi, sokrétűsége alapján alkalmas a társadalmi és egyéni identitás helyreállítására. (Máté-Tóth 2014) Az emlékezés egy olyan interpretációs dimenzió, ami segítségével érthetővé válnak a társadalmi változásokra és kihívásokra adott válaszok” (243.).

A tanulmányok rövid kivonatát Utószóban összegző Szugyiczki Zsuzsanna szerkesztői áttekintése előtt még egy roppant izgalmas, a történelmi és társadalmi kölcsönhatásokat a valláshoz „kritikus objektivitással” közeledő álláspontok közötti kiemelt szempont kerül elő: Tóth Péter tanulmányában René Girard az emberi erőszak eredetére vonatkozó, elméleti megközelítését mutatja be, fő aspektusként emelve ide a mimézis fogalmát, az elsajátító és a konfliktusos mimézis közötti különbségeket, az áldozat és alapítógyilkosság problematikáját, melyekkel a valláskritikai látószöveget így gazdagítva, az ember eltérő mimézis-modelljeinek alapos bemutatásával járul hozzá a szakirodalmi szemlézés és az alkalmazott valláskutatás transzdiszciplináris jellegét igazoló szemléleti sokféleség átlátásához (247-266.).⁸

Pogányság, sámánság, térnyerés, kultuszközösségek

A spirituális dacolások historikuma a szövegvilágok és értékrendek olyan tartományába csábít, melynek akár határai, akár korlátai, kiteljesedései

8 Kivonatos ismertetőm részint kontrollálható is, részint a tanulmányok eredeti teljességükben is elérhetők on-line ezen a webcímen: <http://mek.oszk.hu/17700/17743/>

és kultikus építménnyé válásai az igazságkeresés specifikus történetéhez vezetnek legközelebb. „Vajon el lehet jutni (és ha igen, hogyan) a fikciótól a kultuszokig? Tekinthető-e a vallások fiktív természetűnek? Hogyan reprezentálódik a valóság egy vallási kontextusban? Miként jelenítődik meg a vallási kontextus a valóságban? Olyan sajátos kérdések ezek, amelyekre a diszciplináris korlátok miatt csak részben kaphatunk választ. Úgy tűnik, hogy az ezzel kapcsolatban fölmerülő dilemmák inkább érzékeltethetők irodalmi párhuzamokkal, semmint tudományos igényű válaszokkal. Jó példa lehet ennek artikulálására Umberto Eco *Foucault-inga* című nagyszabású, színes és lehangoló vallási palettát felvonultató regényének központi koncepciója, a *Hogyan találjunk rá az igazságra egy hamis szöveg pontos rekonstrukciója által?* (Eco 1996)”. Ezzel az ismeretelméleti és értelmezési-olvasati alapkérdéssel indítja szerkesztett kötetét Szilárdi Réka és Barcsa Krisztina, amely *A fikciótól a kultuszokig. Tanulmányok az alkalmazott vallástudomány területéről* címmel jelent meg, s egy második kötete a kutatók és hallgatók megformálta kortárs vallástudományi elemzésgyűjteménynek.⁹ Lévén már hatodik kötet a sorozatban, nem titkoltan azt a törekvést intézményesíti, amely a hitről egyszerre kíván közel-s-távolképet formálni, mégpedig anélkül, hogy ezzel értékmércét állítana, minősítene, hamisnak vagy valósnak titulálna – miközben éppen e kulcspont a legnehezebben föllelhető az ember-alkotta káoszról kozmoszt formáló ismeretlenségek határvidékein. Miközben a kultúrakutatók vehemens örömmel kajtatják a szociálpszichológia és a kommunikáció-történet által megjelenített kollektív társadalmi tényeket, rendre rálelnek a diskurzusok olyan halmazára, melyek „egy adott közösség szociális reprezentációjává válnak”. S minthogy nemegyszer éppen a világot a reprezentációk és értelmezéseik, az emberi természet sajátos jegyei, a „konszenzuális és dologiasított világ megkülönböztetése mellett” érvelés, jelképesen kifejezve (Mircea Eliade felosztása alapján) szent és profán osztottságra tagolódó, s szakrális dimenzió kiemelhetőségére fókuszáló szándékok befolyásolják (Szilárdi, 7. old.), ez a magyarázati lehetőség nem is lehet idegen a belátások kelléktárától. Ünnepek, ünnepkörök, teremtések és misztikus születések, „a rendetlenségből rend, az ismeretlenből ismerős lesz”, a tárgyiasított vagy dologiasított világ és a konszenzuális tér az individualitásra és az identitás

9 Vallás a társadalomban sorozat 6. kötet. Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszéke, sorozatszerk. Máté-Tóth András. Szeged, 2017., 258 oldal

hiányára érzéketlen, merev entitások rendszerévé szimplifikálódik. Közben meg is teremődik a biztonságérzet és kegyeletesség-élmény számos interpretációja, melyek „a közösen birtokolt képzetek, ideák és a nyelv az ismeretlennel való megküzdés hathatós eszközeivé” lesznek. De mindig kollektív termékek, kialakításuk mindig a közösségek tagjai által képviselt diskurzusok eredménye, továbbá mivel „a különböző közösségek eltérő reprezentációkat hozhatnak létre, ennél fogva jelentőségük igen számottevő a csoport önazonosságának tekintetében” (Szilárdi, uo. 8.). Vagyis „a világteremtés módjainak” éppúgy szociális és diszkurzív közege, szereplői környezete van, mint egyén és csoport társadalmi (ideológiai vagy vallási) kontextusa, manifesztációja és diskurzusai közötti legtöbb összefüggésnek, az osztottan közös állapotnak, amelyben hitek hívői és szociális megjelenítői egyformán aktívak a valóságos világok többi szereplőinek társaságában. Ezért is van, hogy e tanulmánykötet „nem kisebb feladatot vállalt magára, mint hogy bemutassa a vallástudományon belül azokat a tanszéki kutatásokat, amelyek középponti kérdéseiket, a mainstream irányvonalban kevésbé ismert jelenségek vonatkozásait igyekeznek feltárni az olvasó számára. A különböző rituálék, ősi kultuszok, extrém csoportosulások színes és olykor nehezen átlátható világa, illetve sokszor a felszín alatt megbúvó, komplex motivációk és gyökerek első hangzásra távolinak tűnhetnek a legtöbb esetben, ha a kortárs figyelem központi kérdéseiről igyekszünk beszélni. Mégis, e tanulmányok jól példázzák azt, hogy mennyire aktuális és fontos tud lenni a jelenkor számára is ismerni a létszámban és befolyásban kevésbé jelentős irányzatokat vagy a valós motivációkat egy adott jelenség mögött. A kortárs érvényesség aspektusán keresztül áttekintve a fenti munkákat láthattuk azt, hogy egy napjainkban is erőteljesen jelen lévő szubkultúra egyik kiemelkedő szerzőjének művei hogyan képesek hivatkozási alapot szolgáltatni az okkult irányzatok számára, avagy hogyan képes a japán mizuko kuyō rítus választ adni egy olyan fontos és vitathatatlanul ma is aktuális bioetikai problémára, mint az abortusz és az annak következményeként fellépő posztabortusz-szindróma kérdése. Megjelent előtünk rituális és vallási vonatkozásban a gender és a nemi határátlépések témája, melyről talán nem túlzás kijelenteni, hogy napjainkban azon kérdések közé tartozik, amelyek virágkorukat élik. Továbbá meg kell említeni az iszlám szélsőséges irányzatokat és az azok számára ideológiai alapot szolgáltató vallási fanatizmus gyökereit bemutató munkát,

amely korunk egyik legnagyobb, lassanként egyre több kontinenst érintő konfliktusának alapjait helyezi tudományosan letisztázott értelmező keretek közé. Végül pedig a görög világ hőroszain keresztül nem kisebb témába, mint az embernek a világban elfoglalt helyével kapcsolatos kérdésekbe nyerhetünk betekintést, amely minden korban releváns és kikerülhetetlen témakör” (Barcsa, 257.).

A vallási világok, világképek, életfilozófiák és személeti keresztút-megállók ekkénti összegzése hallatlanul sokrétű társadalmi reprezentációk (hegemonikus, emancipált és polemikus felosztásban is izgalmas) eseteivel foglalkozik, melyekről a társadalom egy része osztja impresszióit, mások az egyéni szabadságfoknak meglehetősen korlátozott szerepét látják ugyanabban, míg az emancipált típusú válaszok olyan konstruktum részei, amelyek oka a más-más informáltság és konfliktuskezelés, a különbségek széles identitás-csoporton belüli kezelése vagy a társadalmi változások polemikus kezelésmódja, adott esetben „egy bizonyítottan fikciós eredetű vallási csoportot vallástudományilag értelmező” populáris elmélet új paradigmába ágyazott kérdésfeltevése (Szilárdi, 9.).

A hazai valláskutatásban értelmezés nélkül maradt kérdések megjelenítése, a „konstruált valóságok” léte (Takács Gábor), vagy akár a fanatizmus átmediatizált jelenségéről lehetséges nézetek (Fodor István), a bioetika területén belüli művi abortusz kérdésköre (egy Japánban népszerű buddhista rítus kapcsán, Nagy Attila elemzésében), épp így a nemek valláshagyomány szerinti relativitásának gender-elméleti szemlézése a vallási normateremtés és normaszegés jelenségével összefüggően (Szugyiczki Zsuzsanna tanulmányában), vagy a vallásfilológia eszközeivel az antik kultúrkör, a mükénéi görögök hőroszkultuszának jelentősége és társadalmi kontextust, az irodalmi környezetet is érintő túlvilágképzetei (Szalay P. Csongor dolgozatában) egyaránt forrás, mítosz- és folklórkincsre támaszkodva élnek az ember, a (megistenült) halott és az antropomorf istenségek kulturális jelentéstartalmainak áttekintő elemzésével.¹⁰

A metszetek és perspektívák ekkénti szemléje, értelmező-közösségi megjelenítése árnyaltan tükrözi az alkalmazott valláskutatás (talán eddigi, talán ezután is új) útjait. S ha léteznek ezoterikus miliók,

10 A kötetekről bővebben itt: <http://arts.u-szeged.hu/vallastudomany/szcientologia> ; <http://arts.u-szeged.hu/vallastudomany/kiadvanyaink>

élnék és hisznek emberi csoportok, közösségek, vallások, egyházak mindama spirituális többletben, melyek felé a valláskutatások fordulnak, akkor a Máté-Tóth szerkesztette sorozat is eljut majd a megértő megismerés további új dimenzióig. Addig pedig, ha istenek ébrednek, vagy ha ateista-istenhívó viták pragmatikai és informális logikai vizsgálata elérhetővé lesz mém-bázisok elemzésével, akkor ember-erőszak-vallás mimetikus struktúrái is közelebb kerülhetnek az átláthatóság felületeihez. Ehhez csupán az elszánt elemzések folytatására van szükség. A többit úgyis az istenek és híveik biztosítják...